

Гендерні студії в шкільному курсі історії України в 5–6 класах

Методичний посібник для вчителів середньої школи, методистів та освітніх розробників. Як включити гендерну перспективу в навчання історії, не додаючи нового предмета — лише змінюючи оптику.

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА | 5–6 КЛАСИ | ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ

Чому гендерна перспектива потрібна вже в 5–6 класах

Що відбувається в цьому віці?

Учні 5–6 класів — це діти 10–12 років. У цьому віці вони вже мають доволі стійкі уявлення про те, «що годиться» дівчатам і хлопцям, які професії є «чоловічими», а які «жіночими», хто в суспільстві приймає рішення, а хто «допомагає».

Ці уявлення формуються в родині, медіа, дитячій літературі, іграх — і, що важливо, у шкільних підручниках.

Що несе в собі «великий наратив»?

Перший систематичний курс історії в 5 класі та інтегрований курс в 6 класі є для учнів першою зустріччю з «великим наративом» минулого. Те, кого вони побачать у цьому наративі, формує їхнє відчуття причетності до історії.

Якщо минуле розповідається як історія виключно воїнів, князів, гетьманів і державників, то в дівчат і хлопців формується неявне повідомлення: **історію творять чоловіки, а жінки — лише тло**, дружини, матері чи «виняток із правила».

Жінки були правителями, землевласницями, ремісницями, лікарками, письменницями, учасницями боротьби — і їхня відсутність у наративі є не нейтральністю, а прогалиною.

М'яка корекція стереотипів

10–12 років — вік, коли ще можна м'яко коригувати стереотипи, а не «переучувати» їх у старшому віці.

Навчання через людські образи

Діти найкраще сприймають минуле саме через конкретних людей та людські історії.

Наукова точність

Повна, а не «половинчаста» картина минулого — це питання наукової достовірності, а не ідеології.

Критичне мислення

Гендерні питання до джерел розвивають наскрізні вміння Нової української школи.

Нормативне та методологічне підґрунтя

Гендерна складова шкільної історії спирається на кілька рівнів документів і підходів — від міжнародних конвенцій до методологічних настанов для вчителя.

🌍 Міжнародний рівень

Україна приєдналася до **Конвенції ООН CEDAW**, яка зобов'язує усувати стереотипні уявлення про ролі чоловіків і жінок, зокрема в освітніх програмах і підручниках. Принципи гендерної рівності закріплені також у **Цілях сталого розвитку ООН**.

🇺🇦 Національний рівень

Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005) вимагає враховувати гендерний аспект в освіті. **Закон «Про освіту»** (2017) проголошує недискримінацію й рівний доступ. Державний стандарт базової середньої освіти та типові програми НУШ закріплюють критичне мислення, громадянські компетентності й співпрацю як наскрізні вміння.

📚 Методологічний рівень

Для вчителя історії ключові три настанови: **наукова коректність** — спиратися на джерела й не вигадувати «героїнь» заради балансу; **контекстуальність** — пояснювати вчинки людей минулого їхньою епохою; **інклюзивність** — показувати різні досвіди: не лише еліт, а й селянок, міщанок, ремісниць, а також чоловіків, чия роль не вкладалася в «героїчний» шаблон.

Гендерна перспектива — це не ідеологічне «навантаження», а зміна оптики: питання, які вчитель і автор підручника ставлять до джерел і змісту.

Давнина та пропедевтика: 5 клас

У 5 класі учні вчаться розрізняти джерела, працювати з часом і простором, знайомляться з первісним світом і давніми цивілізаціями. Гендерна оптика виявляється тут у простих, але методично важливих запитаннях.

1 Розподіл праці в давнину

Хто виготовляв знаряддя, збирав їжу, полював, обробляв землю? Що про це кажуть археологічні знахідки, а що є лише припущенням? Учні вчаться розрізняти факт від інтерпретації вже на першому матеріалі.

2 Трипільська культура та жіночі образи

Які жіночі образи відомі з трипільської культури та які гіпотези про їхнє значення висувають дослідники? Важливо відрізняти факт (знайдені фігурки) від інтерпретації (матріархат чи культ родючості). Це базова вправа на критичне джерелознавство.

3 Скіфи, сармати та «жінки-воїтельки»

Яку роль відігравали жінки в давніх суспільствах — наприклад, у сарматів і скіфів? Писемні й археологічні свідчення про жінок-воїтельок дають можливість показати, що розподіл «чоловіче/жіноче» не був універсальним і незмінним у всі часи й у всіх народів.

> Головне завдання на цьому етапі — навчити дітей питати: «А що ми знаємо про жінок і про чоловіків у цьому суспільстві, і звідки ми це знаємо?»

Княжа доба: найбільший потенціал для гендерно чутливого викладу

Княжа доба дає найбільше матеріалу для гендерно чутливого підходу, бо тут є яскраві й добре задокументовані постаті, а також багатий матеріал повсякденного життя.

Княгиня Ольга — правителька і реформаторка

Ольга — правителька, реформаторка, дипломатка. Її правління є прикладом того, що жінка могла мати реальну, а не номінальну владу в середньовічній державі. Важливо показати не лише релігійний аспект, а й адміністративні реформи та дипломатичні місії до Константинополя.

Дочки Ярослава Мудрого — міжнародні посередниці

Анна Ярославна, королева Франції, та інші дочки Ярослава стали королевами європейських держав. Тема династичних шлюбів дозволяє показати жінок не лише «розмінною монетою», а й дипломатичними та культурними посередницями між державами та цивілізаціями.

Єфросинія Полоцька — просвітниця і духовна діячка

Приклад жіночого шляху через просвітництво, книжність і духовну діяльність. Монастирі Київської Русі були осередками освіти, і жінки відігравали в них ключову роль як авторки, переписувачки й організаторки.

Правова й майнова сфера

«Руська правда» надавала жінкам певні майнові права. Показати учням конкретні норми — означає продемонструвати, що правовий статус жінок змінювався залежно від епохи, і не завжди на краще чи гірше.

«Чоловіча» гендерна роль

Цікаво показати й зворотній бік: що від князя очікували як від воїна, судді, захисника — і які обмеження це накладало на чоловіків. Гендерні ролі обмежують усіх, а не лише жінок.

Литовсько-польська та козацька доба: 6 клас

Ця частина курсу дозволяє показати, що жіноча участь у суспільному житті мала різні форми залежно від стану, віри, місця проживання — міста чи села. Жіночий досвід тут надзвичайно різноманітний.

Гальшка Гулевичівна

Фундаторка Київського братства та школи при ньому. Приклад жіночого меценатства в боротьбі за освіту й православну віру в умовах польсько-литовської держави. Показує, що жінки могли ініціювати масштабні суспільні проекти.

Роксолана (Анастасія Лісовська)

Вихідка з Рогатина, яка потрапила в полон і стала впливовою постаттю Османської імперії. Вчителю важливо не романтизувати ні полон, ні «кар'єру»: тема, де трагедія, влада й міжкультурні контакти переплітаються.

Міщанки та ремісниці

Жінки в містах із магдебурзьким правом вели торгівлю й господарство, часто самостійно після смерті чоловіка. Це приклад «невидимої», але критично важливої економічної активності жінок у ранньомодерну епоху.

Жінки козацьких родин

Вони тримали господарство й сім'ю, поки чоловіки були в походах. Без цієї «невидимої праці» не існувало б козацького устрою. Важлива тема для розуміння, що «героїчна» козацька культура трималася на жіночій праці вдома.

Методична порада: не будуйте розповідь лише навколо «видатних жінок». «Компенсаторна» історія — корисний перший крок, але вона залишає в тіні масовий жіночий досвід. Поєднуйте виняткові долі з повсякденністю.

Методи, прийоми та типи завдань

Наведені прийоми розраховані на вік 10–12 років: короткі формати, конкретні образи, робота в групах. Усі вони одночасно розвивають гендерну чутливість і наскрізні вміння НУШ.

«Гендерні окуляри» для підручника

Учні разом із учителем підраховують, скільки в розділі згаданих жінок і чоловіків, як вони зображені на ілюстраціях (діють чи стоять осторонь), якими словами описані. Висновки обговорюються без звинувачень: «Чому так сталося? Чи це відображає минуле, чи вибір автора?»

Робота з першоджерелами

Уривки літописів, зображення печаток, фрески й мозаїки, предмети побуту. Питання до джерела: «Хто це створив? Для кого? Що це каже про життя жінок і чоловіків свого часу? Про що воно мовчить?»

«Історична майстерня» та рольові ситуації

Учні готують коротку сцену: рада при княгині Ользі, заняття в монастирській школі, ярмарок у середньовічному місті. Ролі розподіляються не за статтю, а за жеребом. Важливо, щоб хлопці могли представляти жіночі ролі, а дівчата — чоловічі, і щоб це не ставало приводом для кепкування.

Мова як інструмент

Правопис 2019 року закріплює вживання фемінітивів, тож в уроці природно звучать слова *княгиня, гетьманша, авторка, дослідниця, меценатка*. Вчитель показує приклад нормального, не демонстративного вживання — без пояснень і виправдань.

Порівняння «тоді — тепер»

Запитання на кшталт «Які професії були доступні дівчатам у XVI столітті? А тепер?» допомагають відчути зміни й зрозуміти, що норми не є вічними. Це потужний інструмент для формування розуміння, що суспільні правила — це конструкт, а не природний порядок речей.

Приклад завдання для 6 класу

> «Прочитай два уривки про життя в козацькому поселенні. Хто, за текстом, виконував які справи? Що в тексті сказано прямо, а що ти додумуєш? Які ще питання ти поставив би авторові?»

Таке завдання розвиває і критичне читання, і гендерну чутливість водночас. Розглянемо, які компетентності воно формує:

1

Читання з розумінням

Учень виокремлює з тексту конкретну інформацію про різних діячів і їхні дії.

2

Факт vs. Інтерпретація

Розрізнення того, що сказано прямо, від того, що учень «додумує» — ключова навичка джерелознавства.

3

Постановка питань

Формулювання власних запитань до автора — вища когнітивна операція, яка готує до дослідницької роботи.

4

Гендерна чутливість

Усвідомлення того, чиї голоси присутні в тексті, а чиї — відсутні, і що це означає.

Що важливо пам'ятати

Фольклорні образи (наприклад, Маруся Богуславка) — чудова нагода навчити відрізняти історичну постать від художнього образу. Легенда й факт — різні типи джерел, і це саме по собі є важливим предметом обговорення на уроці.

Диференціація завдань

Для учнів із вищим рівнем готовності можна додати третє джерело, яке суперечить першим двом. Для учнів, яким потрібна підтримка — готову таблицю для заповнення з підказками про те, яку інформацію шукати.

Оцінювання та рефлексія

Оцінювати варто не «правильні погляди», а передбачені стандартом уміння: працювати з джерелами, формулювати запитання, порівнювати, аргументувати, співпрацювати. Гендерна тема не є винятком із цього принципу.

Критерії оцінювання умінь

> **Розрізнення факту і припущення** — чи вміє учень чітко розмежувати те, що підтверджується джерелом, від власного здогаду?

> **Використання джерела в обґрунтуванні** — чи наводить учень конкретні посилання, а не лише загальні твердження?

> **Повага до позиції інших** — чи вміє учень вислухати іншу точку зору й відповісти на неї аргументами, а не емоціями?

> **Якість питань** — чи вміє учень формулювати відкриті питання, які ведуть до подальшого дослідження?

Інструменти формувального оцінювання

Формувальне оцінювання особливо добре підходить до тем, що торкаються цінностей і ідентичності. Рекомендовані інструменти:

- Коротка рефлексивна картка наприкінці уроку (3–5 хвилин)
- Взаємооцінювання в парах або групах за спільно виробленими критеріями
- Самооцінка за шкалою прогресу (що я вмів до, що — після)
- Щоденник дослідника — короткі записи про нові відкриття та запитання

Запитання для рефлексії учнів

- «Що нового я дізнався про життя людей у минулому?»
- «Про кого мені хотілося б дізнатися більше?»
- «Що мене здивувало?»
- «Які питання в мене залишилися відкритими?»

Формувальне оцінювання знімає тиск «правильної» відповіді й створює безпечний простір для щирого дослідження — саме те, що потрібне для роботи з чутливими темами.

Рекомендована література та підсумок

Для підготовки до уроків із гендерної перспективи в шкільній історії рекомендується ознайомитися з такими документами та науковими працями.

Нормативно-правові документи

01

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005)

02

Закон України «Про освіту» (2017)

03

Конвенція ООН CEDAW про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок

04

Державний стандарт базової середньої освіти та типові освітні програми для 5–9 класів НУШ

Наукова та методична література

01

Павличко С. *Теорія літератури; Фемінізм*. — К.: Основи, 2002

02

Забужко О. *Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій*. — К.: Факт, 2007

03

Сучасні українські дослідження з гендерної історії (праці УАДЖІ та інших наукових спільнот)

04

Рекомендується добирати найновіші видання безпосередньо перед підготовкою конкретного уроку

Головний висновок

Зміна оптики, а не предмет

Гендерна перспектива не потребує окремого курсу. Достатньо змінити питання, які ми ставимо до джерел.

Наукова точність

Включення жіночого досвіду — це питання повноти та достовірності історичного знання.

Критичне мислення

Гендерно чутливий підхід розвиває ті самі аналітичні навички, які вимагає НУШ.

Час діяти зараз

10–12 років — оптимальний вік для м'якої корекції стереотипів через захопливі людські历史 истории.